

8. Studying Congregations: A New Handbook / N. T. Ammerman, J. W. Carroll, C. S. Dudley, W. McKinney (eds.). — Nashville: Abingdon Press, 1998. — 256 p.

УДК 27.1

Стрелкова Ю.В.

Міжрегіональна академія управління персоналом

**ЕМІЛЬ БРУННЕР ЯК ПРЕДСТАВНИК ДІАЛЕКТИЧНОЇ ТЕОЛОГІЇ:
РЕЛІГІЄЗНАВЧО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ВИХІДНИХ ІДЕЙ**

У статті аналізуються ідейні витоки теологічної концепції визначного представника діалектичної теології Еміля Бруннера, особливості бруннерівської критики ліберальної теології, яка знаходить свій центр в людині, в «релігійному досвіді», та різних форм раціоналізму, які прагнуть дати раціональне пояснення самому божественному одкровенню. Підкреслюється, що Бруннер зосереджує свою увагу на шляхах повернення до теології, яка вбачає свій центр в Богові, в Божому Слові; розробляє концепцію одкровення як зустрічі «Я» і «Ти», людини і Бога; здійснює аналіз парадоксальної єдності одкровення та його словесного закріплення в тексті Біблії; обґрунтовує ідею «діалектичного» обрання.

Ключові слова: Еміль Бруннер, діалектична теологія, «висока христологія», ліберальна теологія, одкровення, істина як зустріч людини з Богом.

Стрелкова Ю.В. Эмиль Бруннер как представитель диалектической теологии: религиозно-философский анализ основных идей. В статье анализируются идейные истоки теологической концепции известного представителя диалектической теологии Эмиля Бруннера, особенности бруннеровской критики либеральной теологии, которая находит свой центр в человеке, в «религиозном опыте», и различных форм рационализма, которые стремятся дать рациональное объяснение самому божественному откровению. Подчеркивается, что Бруннер сосредотачивает свое внимание на путях возвращения к теологии, которая усматривает свой центр в Боге, в Божьем Слове; разрабатывает концепцию откровения как встречи «Я» и «Ты», человека и Бога; осуществляет анализ парадоксального единства откровения и его словесного закрепления в тексте Библии; обосновывает идею «диалектической» избранности.

Ключевые слова: Эмиль Бруннер, диалектическая теология, «высокая христология», либеральная теология, откровение, истина как встреча человека с Богом.

Strelkova Y. Emil Brunner as a representative of dialectical theology: religious studies and philosophical analyses. of main ideas. The article analyzes the idea sources of theological concept of the dialectical theology prominent representative Emil Brunner, the features of Brunner's criticism of liberal theology, which finds its centre in a man, in «religious experience», and different forms of rationalism, which try to give rational explanation to divine

revelation. The author stresses that Brunner concentrates his attention on the ways of return to theology which sees its centre in God, in Word of God; develops the conception of revelation as an encounter of «I» and «Thou», of man and God; carries out an analysis of paradoxical unity of revelation and its word expression in the text of Bible; substantiates the idea of «dialectical» divine election.

Key words: *Emil Brunner, dialectical theology, «high theology», liberal theology, revelation, truth as encounter.*

Постановка проблеми. Переламні віхи історії, а початок ХХІ століття є однією з них, традиційно налаштовують на підведення певних підсумків попереднього розвитку, а також визначення шляхів подальшого поступу. В контексті динаміки розгортання теологічної думки кожний новий етап передбачає переосмислення попереднього релігійного, теоретичного і практичного, досвіду. Адже для того, щоб збагнути зміст і особливості функціонування релігійних ідей і справ у вимірах сьогодення, варто звернутись до витоків чи кульмінаційних моментів їх постання в попередній історії. І коли мова йде про означення теологічних пріоритетів сучасного християнства загалом і протестантизму зокрема, слід визнати, що не в останню чергу вони формувались під впливом творчої спадщини представників діалектичної теології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, пов'язана з реконструкцією соціокультурних і світоглядних передумов формування діалектичної теології та аналізом поглядів її визначних представників, є предметом зацікавлення як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Серед закордонних авторів у цьому зв'язку слід виокремити такі імена, як Х. Бальтазар, У. Басланд, М. Бейнткер, Г. Боркнам, Е. Буш, О. Вебер, С. Гренц, Й. Диркен, М. Еванг, Г. Зассе, Г. Кюнг, Т. Лейн, А. МакГрат, Р. Олсон, Ф. Е. Реаті, Г. Фріс, Б. Хегглунд, В. Шмітхальс, Е. Юнгель; вагомим є також внесок відомих російських дослідників: С. Аверинцева, В. Антропова, О. Ворохобова, В. Гараджі, П. Гуревича, С. Ісаєва, С. Коначевої, С. Лезова, Т. Ліфінцевої, М. Пилаєва, та вітчизняних авторів – А. Баумейстера, Т. Гаврилюк, Ю. Жука, П. Кральнока, П. Сауха, Л. Стасюк, Н. Хром'як, М. Черенкова, С. Шевченка, П. Яроцького та ін.

Спроби аналізу вихідних ідей одного з фундаторів діалектичної теології Еміля Бруннера можна відшукати у працях Б. Бланшарда, О. Ворохобова, Г. Е. Дугласа, Ч. В. Кеглі, Х. Д. Льюїса, А. МакГрата, Т. Петерсена, В. А. Пітчера, В. Пока, Дж. В. Харта, Дж. Хендерсона, Ф. Р. М. Хітчкока та ін. Водночас слід наголосити на недостатній розробленості означеної проблематики, особливо у вітчизняній дослідницькій літературі, що й зумовлює наше звернення до творчого доробку швейцарського теолога.

Метою нашої розвідки є огляд основних ідей одного з яскравих представників теологічного руху початку ХХ століття, який отримав назву діалектичної теології, – Еміля Бруннера.

Виклад основного матеріалу. Генріх Еміль Бруннер (1889-1966) – швейцарський теолог-реформатор, один з фундаторів теологічного руху початку ХХ століття, відомого як теологія кризи, діалектична теологія чи неоортодоксія. Спільною для представників діалектичної теології була «певна релігійна та теологічна позиція, яка мала своє коріння у визнанні безумовного суверенітету Бога і новому розумінні природи людини та її меж»

[10, р. 67-68]. Замість того, щоб починати з людини і розглядати Бога як проблему, діалектична теологія розпочинає з Бога і таким чином долає фатальну слабкість теології, яку вона критикує, тобто ліберальної теології, а саме, ідентифікацію нею Бога і людини.

Як зазначають С. Гренц і Р. Олсон, головне своє завдання Еміль Бруннер вбачав в критиці характерного для богослов'я XIX – початку XX ст. «прагнення до іманентності» [2, с. 108], яке акцентує увагу на метафізичній та моральній зв'язаності людини і Бога та визнає можливість для людини самостійно дійти до пізнання останнього. Тому швейцарський теолог вважав за необхідне «чітко означити опозицію між тим, про що хотів сказати Шлеєрмахер, та світом віри апостолів і реформаторів; внутрішню неможливість союзу між будь-яким різновидом містичної філософії іманентності та християнством Біблії» [4, с. 10].

У цьому зв'язку слід зазначити, що Бруннер, як і Барт та й інші представники діалектичної теології, був вихований під крилом ліберальної теології і на початку схильний був «розглядати Ісуса як людину, що володіє особливим релігійним знанням, а не як боголюдину, яка є тотожною з Богом як об'єктом релігійного знання» [12, р. 3]. Але, як зазначає Б. Бланшар, згодом Еміль Бруннер прийшов до думки, що «тенденція лібералізму веде не до кращого обґрунтування християнської віри, а до її дезінтеграції, і що віра повинна бути за будь-яку ціну збережена» [3]. Тому в дусі мислителів, з якими він був одностайним в своїй критичній позиції, зокрема Паскаля та К'єркегора, Бруннер підкреслював: «Якщо Бог є таким... яким його уявляє собі філософія теїзму, значить це не Бог біблійного одкровення, всемогутній Господь і Творець, Святий і Милостивий. Але якщо ми говоримо про Бога одкровення, то це зовсім не той Бог, якого проповідує теїстична філософія» [8, р. 155].

Бруннер наголошує на принциповій відмінності між базованим на Біблії християнством Реформації та суб'єктивістським різновидом сучасної релігії, представленим Шлеєрмахером, який розглядає божественну іманентність за допомогою містичних термінів і знаходить їй місце безпосередньо в самосвідомості. З точки зору Бруннера, ця ««релігія почуття» (Gefuhlsreligion) є нічим іншим як язичництвом» [4, с. 386-387].

Бруннер категорично виступав проти спроб використання раціональних засобів для осягнення божественної істини та сутності, вважаючи, що прагнення пізнати трансцендентне за допомогою методів, які застосовуються по відношенню до природи, приречене на невдачу. Адже, «розум даний нам не для того, щоб знати Бога, а для того щоб знати світ» [9, р. 33]. Бруннер вважав, що проблеми сучасного богослов'я значною мірою обумовлені мисленням, яке протиставляє суб'єкт і об'єкт пізнання, а потім підпорядковує один іншому. Ця модель пізнання була запозичена з області вивчення неживих предметів. В результаті природничі науки стали вважатись критерієм істини, а незалежний розум – єдиним гідним методом пізнання. Проте це неминуче привело до викривлення істини, перетворення її в певну форму об'єктивного знання, чи то це стосується пізнання вчень чи вічних істин розуму. У будь-якому випадку, на думку Бруннера, це порушує особистий характер віри і одкровення. Слід визнати, що стосовно відокремленості двох сфер знання швейцарський теолог є досить виразним: «Знання одкровення існує окремо від раціонального знання. Ці дві форми знання є такими далекими одна від одної як небо і земля» [7, р. 16]. Областю раціонального знання є світ.

Більшість філософів і вчених погодяться з цим і додадуть – «врешті, що ще можна пізнавати?» На що Бруннер відповість, що залишається ще Бог. Бог є іншим, ніж світ і трансцендує його; саме природа й відносини Бога є областю знання одкровення. «Живий Бог є відомим не через думку, чи через висновки, зроблені на основі пізнання будови всесвіту, чи через глибоку медитацію про природу Духу; Він є відомим лише через одкровення» [7, р. 44].

В «Містиці і слові» наголошується на фундаментальній відмінності, яка є головною для відстоюваної Бруннером теологічної позиції. Є тільки два шляхи розуміння відношення між Богом і людською спільнотою: з одного боку, це відношення, що розпочинається з людської спільноти і сягає Бога, і яке Бруннер вважає шляхом філософії; а, з іншого, – відношення, що бере свій початок з Бога, який звернений до людства; це шлях одкровення [12, р. 26].

У цьому зв'язку Бруннер вбачає одну з основних проблем теології, як і проблем Церкви в тому, щоб звільнити сучасну людину та сучасну Церкву й теологію від необґрунтованої самодостатності розуму і духу автономії. В одкровенні, підкреслює швейцарський теолог, «Бог дає світові щось абсолютно нове і водночас остаточне по відношенню до всього, що є історичного, ідеального та людського; щось таке, що не можна перевірити, виголосити.., в що можна лише вірити...» [9, р. 45]. Причому спроба осягнути надприродне за допомогою розуму є не просто помилкою, а еквівалентна гріху: «Автономія людини, спроба Его зрозуміти себе з себе є брехнею про людину, – відзначає Бруннер, – яку ми називаємо гріхом» [9, р. 68].

Людина вважає, що вона може допомогти собі у справі спасіння засобами філософії та релігії. Всі релігії, зазначає Бруннер, в кінчному рахунку пов'язують спасіння з активністю людини, з її пізнанням, культом чи містичними медитаціями. Такого роду «релігії», яким швейцарський теолог протиставляє свій власний тип віри, є взагалі, на його думку, помилковими. Релігія та філософія шукають праведності в людських діях та самоствердженні людини. Але Євангеліє «кладе край цим зусиллям». На переконання Бруннера, нове Я людини досягається, виростає в ній не завдяки її зусиллям, а завдяки незбагненному сходженню благодаті. Першим, підкреслює він, є Бог, який шукає людину, а не людина, яка шукає Бога. Це «благодать Божа приводить людину у правильне відношення з собою, і її обов'язком є відгукнутись на заклик Божий: вона повинна це зробити, якщо сподівається на виправдання» [11, р. 223]. Для постання людини, згідно з Бруннером, недостатньо лише її створеності. Слову Божому, яке творить, «безпосередньо відповідає актуальна відповідь як акт, що конститує людську особистість в усій її тотальності» [1, с. 36].

Що стосується Бога, то він, на думку швейцарського теолога, може явити себе тільки як Той, хто знаходиться в суперечності з наявним світом і прориває його іманентний закон та порядок і, відповідно, тим, що ми отримуємо в результаті такого прориву, є «парадоксальне нераціональне повідомлення живого Бога...» [9, р. 95]; парадокс є сутністю Євангелія. На думку Бруннера, біблійна та природна теології ніколи не досягнуть згоди, оскільки є кардинально протилежними. Фізика та астрономія, будучи віддаленими від особистісного центру, є спільним ґрунтом для людини науки та людини віри, але по мірі наближення до центру методи розуму стають все менш і менш можливими для застосування і людина віри бере гору.

Концепція Бруннера отримала назву «високої христології»: в ній наголошується на значенні особистої зустрічі в Ісусі Христі, яка розглядається як ядро християнської віри. Теолог був переконаний в тому, що Бога можна взнати тільки в особистій зустрічі, і рішуче виступив з критикою тодішнього релігійного лібералізму з його, по суті, унітаристськими уявленнями про Ісуса. Коли Бог відкриває себе нам, це не представляє собою систему пропозицій, а відбувається так само, як Я відкриває себе Ти. Він «надає себе мені», він говорить: «Я є Істина і Життя»; і «Ця істина», зазначає Бруннер, «є особиста зустріч» [7, р. 371]. Швейцарський теолог наголошує на тому, що розуміє зустріч тільки як істину, що приходить до нас у вірі в самоспілкування Бога. Таке розуміння християнської істини, на переконання Бруннера, має замінити поширену в західній традиції суб'єктно-об'єктну антитезу, де істина постає як щось досяжне і статичне, в той час як справжнє Біблійне одкровення є завжди особистісним і динамічним, є зустріччю. Істина як зустріч, екзистенція, віра та любов є чимось таким, що не піддається раціональному аналізу.

Зустріч-одкровення відбувається в Ісусі Христі, бо Бог відкриває себе в Ньому як Господа і Спасителя унікальним й остаточним чином. Проте Бруннер вірив, що одкровення Бога про самого себе і Його заклик до зустрічі знаходить продовження в історії та людській практиці, а саме в Святому Письмі, у вірі Церкви, в особистому свідченні Святого Духу. А оскільки одкровення Боже не обмежене часовими рамками і не зводиться до якогось конкретного моменту, то зустріч людей з Богом триває. Адже Бог, на переконання швейцарського теолога, говорив «не лише в давні часи через пророків та апостолів. Він промовляє сьогодні» [6].

Головним у вченні Бруннера про одкровення була думка про те, що Бог сповіщає не набір відомостей про Себе, а Самого Себе. Швейцарський дослідник визнавав, що одкровення не може обійтись без слів і що знання про Бога, виражене в словах, є природним результатом зустрічі людини з Богом. Щоб служити критерієм істинності християнського вчення, за задумом Бруннера, божественному одкровенню необхідне словесне вираження. В іншому випадку одкровенню ніколи не стати сповіданням, а особистій зустрічі – вченням. Водночас, швейцарський теолог наполягав на чіткому розмежуванні буквального знання і одкровення як такого: «Промовлене слово представляє собою опосередковане одкровення, яке свідчить про істинне одкровення: Ісуса Христа, уособлення Бога...» [8, р. 25]. «Слово, яке оформилось в людську мову, є одкровенням лише в непрямому значенні. Це одкровення, яке свідчить про Нього» [8, р. 27].

Але, з іншого боку, мали місце досить гострі дискусії між К. Бартом та Е. Бруннером, особливо стосовно проблематики природної теології та вирішення питання обраності людини Богом. Так, Барт висловлює підозру щодо симпатій Бруннера до «природної теології» Гарнака і навіть звинувачує його «в запереченні спасіння за благодаттю через віру і поверненні до католицького чи (ще гірше!) неопротестантського (ліберального) вчення про спасіння, яке передбачало взаємодію між благодаттю і людськими зусиллями» [2, с. 117]. Заперечуючи Барту, Бруннер висунув ідею загального одкровення, яка, на його думку, цілком відповідала Новому Заповіту і вченню протестантських реформаторів, зокрема Кальвіна і Лютера. Він заперечував «природне пізнання Бога» як пошук доказів його існування, але вважав, що образ Божий – здатність

людини прийняти Боже слово – зберігся в нас, не дивлячись на гріхопадіння [5, р. 58]. Визнання цього, на думку Бруннера, абсолютно необхідне для церковного служіння і богослов'я, оскільки допомагає їм знаходити доступні людям формулювання віровчення. Людські питання та ідеї не визначають зміст сповіщуваного в церкві євангелія, але їх необхідно брати до уваги при виборі способу сповіщення [5, р. 59].

Піддавши гострій критиці вчення Барта про обрання, яке він вважав цілковито необґрунтованим і таким, що веде до універсалізму, Бруннер розробив своє власне вчення про божественне обрання на противагу як Барту, так і класичній кальвіністській доктрині подвійного передвизначення. Недоліки вищезгаданих теорій, на думку Бруннера, полягали в тому, що в спробі проникнути у вічну сутність благодатного божественного обрання їх творці вийшли за межі всього, що було сказано або малось на увазі в божественному одкровенні. Бруннер відкидав будь-яку «логічну теорію» обрання на користь, як він вважав, в повному сенсі слова діалектичного, а тому біблійного уявлення: віра в Ісуса Христа є запорукою обрання, так само як невіра позбавляє людину можливості бути обраною. Іншого обрання немає, як немає і інших обраних, окрім віруючих [8, р. 320].

Висновок. Отже, діалектична теологія на початку ХХ століття була викликана до життя трагічними подіями та наслідками першої світової війни і стала свідченням завершення певної історичної та теологічної епохи, пов'язаної з оптимістичною вірою в прогрес, відображенням своєрідної «поразки духу», яка драматизувала обмеженість людських можливостей. Діалектична теологія або неоортодоксія засвідчила принципову відмову від такого типу теології, яка знаходить свій центр в людині, і в просто людському «релігійному досвіді», і прагнення знову відкрити для себе теологію, яка вбачає свій центр в Богові. Одним із фундаторів цього нового теологічного напрямку став Еміль Бруннер, який зробив суттєвий позитивний внесок в сучасне богослов'я. Насамперед, мається на увазі його критика ліберального богослов'я та раціоналізму в різних його формах; концепція одкровення як зустрічі «я» і «Ти», людини і Бога, що стала підставою характеризувати богословський підхід Бруннера як «біблійний персоналізм»; аналіз парадоксальної єдності одкровення та його словесного закріплення в тексті Біблії; обґрунтування ідеї «діалектичного» обрання, коли віра в Ісуса Христа розглядається як запорука обрання, а невіра позбавляє людину можливості бути обраною.

Література:

1. *Ворохобов А. В.* Персоналистическая интерпретация протестантской хамартиологии в творчестве Э. Бруннера / А. В. Ворохобов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. – № 9(71). – С. 35-37.
2. *Гренц С., Олсон Р.* Богословие и богословы XX века / С. Гренц, Р. Олсон; Пер. с англ. О. Розенберг. – Черкассы: КОЛЛОКВИУМ, 2011. – 520 с.
3. *Blanshard B.* Reason and Belief / B. Blanshard. – London: George Allen & Unwin Ltd., 1974. – 620 p. [Electronic recourse]. – Accessed mode: <https://www.giffordlectures.org/books/reason-and-belief>
4. *Brunner Emil.* Die Mystik und das Wort: Der Gegensatz zwischen moderner Religionsauffassung und christlichem Glauben dargestellt an der Theologie Schleiermachers / Emil Brunner. – Tübingen: J. C. B. Mohr, 1924. – 396 s.

5. *Brunner E.* Natural Theology: Comprising «Nature and Grace» and the Reply «No!» by Dr. Karl Barth. – Eugene: Wipf & Stock Publishers, 2002. – 128 p.
6. *Brunner E.* Our Faith / E. Brunner. – New York: Charles Scribner's Sons, 1954. – 153 p. [Electronic recourse]. – Accessed mode: <http://media.sabda.org/alkitab-2/Religion-Online.org%20Books/Brunner,%20Emil%20-%20Our%20Faith.pdf>
7. *Brunner E.* Revelation and Reason / Emil Brunner; trans. Olive Wyon. – Philadelphia: The Westminster Press, 1946. – 440 p.
8. *Brunner E.* The Christian Doctrine of God // Brunner E. Dogmatics. – Vol. I. – Philadelphia: The Westminster Press, 1950. – 361 p.
9. *Brunner E.* The Word and the World / E. Brunner. – New York: Charles Scribner's Sons, 1931. – 126 p.
10. *Henderson John.* The controversy between Karl Barth and Emil Brunner concerning natural theology. Thesis presented for the degree of doctor of philosophy / John Henderson. – Edinburgh: Edinburgh University, 1940. – 406 p.
11. *Hitchcock F. R.* Montgomery. Emil Brunner's Christian philosophy / F. R. Montgomery Hitchcock // Churchman. – Oct. 1937. – P. 220-224.
12. *McGrath Alister E.* Emil Brunner: A Reappraisal / Alister E. McGrath. – New York: John Wiley & Sons, Ltd., 2014. – 264 p.
13. *The Theology of Emil Brunner.* Charles W. Kegley, ed. – New York: Macmillan, 1962. – xiv + 395 p.

УДК 271: 330.16

Ломачинська І.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу ідейних засад економічної діяльності православних монастирів в Україні. Проаналізовано проблеми співвідношення понять аскетичної праці та багатства у особистісному і колективному вимірі в православній патристиці. Визначено сутність праці як основи духовного самовдосконалення у аскетичній традиції православного чернецтва. Зазначено, що на різних історичних етапах формування християнської ідеології ставлення до багатства зумовлювалося статусом церкви у житті суспільства. На перших етапах християнізації питання багатства аналізувалось у формі гріховної переешкоди для духовного становлення її власника. У період формування церкви як соціального інституту висувається ідея пожертви на розвиток церковних структур (зокрема, монастирів), як шляху очищення від гріхів срібололюбства. В українській православній традиції економічна діяльність монастирів забезпечила їм становище самостійних феодальних господарських організацій, змінивши їх соціально-політичний статус. У сучасному українському законодавстві акцентується увага на етичних засадах економічної діяльності християнських церков в Україні, залишаючи поза увагою питання її національної спрямованості, що створює небезпеки для суспільної свідомості в умовах інформаційно-пропагандистських загроз сучасності.